

М. М. Цілина, канд. філол. наук, доц.,
Київський національний університет культури і мистецтв, Київ
e-mail: macilin@ukr.net

ОНИМІЗАЦІЯ І ТРАНСОНИМІЗАЦІЯ ЯК СЛОВОТВІРНІ АКТИ В НАЗВОТВОРЕННІ М. КРОПИВНИЦЬКОГО

Розглянуто різні типи ономастичного словотворення у драматургії Марка Кропивницького: онімізацію, трансонімізацію й онімотрансонімізацію. Усі виявлені оніми означено терміном "літературна ономастика" або "поетоніми". У контексті досліджуваних словотвірних процесів визначено такий поділ поетонімів: вітопоетоніми – назви об'єктів живої природи в художніх контекстах, зокрема найменування людей; топопоетоніми – назви географічних об'єктів у художніх контекстах; ідеопоетоніми – ідеоніми в художній літературі. Окрім зазначених словотвірних актів, наявний також суфіксальний спосіб творення імен та прізвищ і виявлено фонетичні зміни у коренях слів. Хоча ономастика творчості драматурга не є частотною і значною за кількістю, однак уповні репрезентує не тільки відомий ономастичний матеріал, а й суто авторське іменотворення.

Ключові слова: вітопоетонім, драмонім, ідеопоетонім, онімізація, онімотрансонімізація, поетонім, топопоетонім, трансонімізація.

Ономастичне словотворення – специфічна галузь лінгвістичного пізнання, що й дотепер є предметом наукових дискусій. Особливо, коли йдеться про ті пропріативи, що мали в основі власну назву, яка до цього вже функціонувала в ономастичному полі певного класу. І такі найменування часто зустрічаємо в літературних творах. Однак стан вивчення цього питання різко дисонує з наявними й очевидними фактами існування подібних словотвірних процесів, зокрема у драматургії.

Ономастичний простір художньої літератури став об'єктом розвідок Л. Белея [1], В. Калінкіна [2], Ю. Карпенка [3; 4; 6], О. Михайлової [11], М. Цілини [17; 18]. Науковці обирали для огляду або певний ономастичний клас, або аналізували всю систему власних назв художніх творів, в основному прозових та поетичних жанрів. Детальний огляд власних найменувань

у драматургії Лесі Українки подано в монографії Т.І. Крупеньової [9], поетика заголовків драматичних творів письменниці стала об'єктом досліджень В. Мерзвинського [10]. Та словотвірні аспекти, вочевидь, рідко зачіпали інтереси наукової спільноти. Тому маємо на меті заповнити недосліджену лауну у сфері літературної ономастики загалом і драматургії Марка Кропивницького зокрема.

Поетоніми – власні назви, що функціонують у художньому контексті [14, с. 42]. Щодо таких найменувань слід зазначити, що представники відомих українських ономастичних шкіл не зараховували цей пропріативний розряд до класу ідеонімів – власних назв, "які мають денотати в розумовій, ідеологічній і художній сферах людської діяльності" [14, с. 61]. Проте треба сказати, що ці назви породжені людським розумом неспроста – вони, безперечно, є носіями певних ідей, настанов тощо. Поетоніми є свого роду функціональними онімами, що зустрічаємо в художніх контекстах. Як зазначав Ю. Карпенко, їх у загальному співвідношенні власних назв майже 5 % [5, с. 68]. У лексикографічних працях, поряд із термінами *поетонім*, *поетонімія*, вживаються синонімічні поняття *літературний онім* і *літературна онімія*. Усі виявлені в драматургії Марка Кропивницького оніми означуємо терміном *літературна ономастика* – "суб'єктивне відтворення об'єктивного, "гра", що здійснює автор, загальномовними ономастичними нормами" [6, с. 80].

З огляду на це можемо стверджувати, що варто розмежовувати поетонімію, створену власне автором, і ту, що взята до художнього твору в, так би мовити, готовому вигляді, тобто існувала раніше, але перейшла до іншого ономастичного класу – поетонімів.

У другому випадку маємо справу з явищами онімізації, трансонімізації та онімотрансонімізації. О. Суперанська власні назви, що виникли на основі інших імен, називала "непервинною номінацією" [15, с. 242]. На думку Ю. Карпенка, "онімізація й трансонімізація становлять собою типові словотвірні акти, тобто – належать до деривації. Адже в кожному випадку онімізації чи трансонімізації йдеться про

утворення нового слова, нової власної назви якої раніше не існувало" [4, с. 36].

Вивчення принципів творення пропріативів у творах Марка Кропивницького розпочнемо з найменувань драматичних творів. Власні назви драматичних творів іменують *драмонімами* [16, с. 223]. А. Нямцу стверджує: "Заголовок твору часто виступає тим первинним ідейно-смысловим сигналом, який налаштовує реципієнта на необхідне для автора сприйняття інтерпретації сюжету (образу, мотиву), а іноді й підказує читачеві характер його переосмислення" [13, с. 72]. Один із перших дослідників поетики назв драматичних творів С. Кржижановський зазначає: "<...> заголовок найбільше виступає власне заголовком саме у драматургії <...>. Заголовок п'єси відрізняється від заголовка наукового трактату, роману, новели і будь-чого тим, що він надзвичайно чутливий" [7, с. 21].

У корифея українського театру заголовкове назвотворення особливе, оскільки в основі досліджуваних пропріативів лежать не тільки окремі слова й сполучення лексем, а цілі паремічні вирази, що онімізуються готовим фразовим набором: *"Дай серцю волю, заведе в неволю"*, *"Де зерно, там і полова"*, *"Доки сонце зійде – роса очі виїсть"*. Однокомпонентні пропріативи, утворені шляхом онімізації, – *"Мамаша"*, *"Помирились"*, *"По ревізії"*, *"Розгардіяш"*; трансонімізації – *"Олеся"*. Інколи власні назви ускладнювалися прикладками *"Глитай, або ж Павук"*. Крім того, найменування може утворюватися шляхом онімотрансонімізації – одночасного переходу і загальної, і власної назви до іншого онімного класу, зокрема у драмонімі *"За сиротою і Бог з калитою, або ж Несподіване сватання"*.

Трансонімізація у творчості Марка Кропивницького представлена більш частотно і є підтвердженням думки Ю. Карпенка про те, що цей словотвірний акт "є найпоширенішим, масовим різновидом застосування лексико-семантичного способу словотвору" [4, с. 36].

Цей процес виявляємо перш за все під час переходу антропонімів до класу поетоантропонімів. Тут треба чітко розмежовувати новотвори, індивідуальні імена й назви і пропріативи, вже наявні в антропонімному фонді українського

назвотворення. Однак зазвичай автор користується прийнятими іменами, по батькові, а прізвища придумує власні, хоча не є винятком і те, що деякі прізвища також уже до цього існували. Тому в таких випадках трансонімізація більше, звісно, стосується імен і патронімів.

Наприклад, у драмі "Олеся" *Кіндрат Антонович Балтиз, Матвій Гнатович Тасюра, Нифінт Варфоломійович Знаменський, Яков Михайлович Воздвиженський* – повні антропонімні чоловічі найменування; жіночі назви автор подає за іменами й по батькові: *Лукерія Степанівна, Марфа Варфоломійвна*; лише імена мають слуги *Павло і Горпина, удова Марина, шинкарі Шльома і Гершко, Льовка, німець Пфейфер* та діти. *Олеся* – скорочене ім'я автор подає на початку твору з повним – *Олександрою*. У процесі побудови реплік функціонують просто прізвища – *Воздвиженський, Загрива, Знаменський, Козубська* або імена по батькові – *Кіндрат Антонович*. Інколи антропоніми постають у своєрідній народній вимові, наприклад *Нихвінт Варфоломеевич, Левонід Петрович* або *Петро Ригорович*.

Індивідуалізовано, але безіменно драматург подає таких персонажів, як *Староста, Вчитель, Писар*. Очевидно, не мав на меті концентруватися на другорядних героях, залишивши їх таким чином без імені, проте по суті загальна назва набирає функцій власної. Тому можна говорити про онімізацію таких назв. Проте *Писар* у тексті під час знайомства таки називає себе, причому поширено, із прикладкою – *Іван Семенов, син Трандафілов*.

В іншій п'єсі "Дай серцю волю, заведе в неволю" у вступній ремарці парубки іменовані за іменем і прізвищем – *Семен Мельниченко, Микита Гальчук, Іван Непокритий, Омелько Вертелецький*, дівчата – за іменами: *Маруся, Горпина, Христя*. Однак у тексті функціонують просто імена. Прізвище вдови утворене з додаванням суфікса – *Морозиха*. Староста, писар і Одарчина баба вказані лише за прізвищем – *Скубка, Кугут, Зачепиха* відповідно. У тексті зустрічаємо і прізвисько *Черниця*, й імена біблійних героїв – *Аврам, Ісак*. Звертання Скубка до Семена – у фонетичній модифікації *Семйон*. У драмі репрезентовано й макротопонімію – *Херсонщина, Бесарабія; Молдава й Україна* згадано в піснях.

У драмі "Глитай, або ж Павук" Бичок звертається до Мартина за іменем по батькові – *Радивоновичу*, до Стехи – *Стефанидо Михайлівно*, котра його поважно іменує *Йосипом Степановичем*. Є пестливі форми *Яринко*, *Оленко*, а є згрубілі – *Галько*.

Зовсім незначна з кількісного складу топонімія у драмі. Є лише поодинокі назви географічних об'єктів, не придуманих автором, а вже наявних. Для Кіндрата Антоновича Петербург – то далека незнана земля, і вимовляє він цю власну назву на російській кшталт – *Петербурх*. Зустрічаються річки *Десна*, *Дунай*, міста *Миргород*, *Херсон*, *Харків*, газета "*Світ*" та "*Кобзар*" Тараса Шевченка, згадано і *Байду*. Герої-віряни не раз звертаються до *Бога* і *Господа* у своїй проханнях та молитвах.

У п'єсі "Доки сонце зійде – роса очі виїсть" з-поміж антропонімів *Олексій Дмитрович Воронов*, *Наталія Семенівна*, *Борис*, *Владимир Петрович Горнов*, *Антон Завада*, *Оксана*, *Максим Фортуна*, *Степан Кугут*, *Охрім*, *Поваренко Скубко*, *Текля Соломія*, *Охрем*, *Катря* трансонімізації зазнає хрононім *Великдень*, топонім *Париж*, гідронім *Дунай*.

Отже, проглянувши ономастичний простір драматургії М. Кропивницького у контексті досліджуваних словотвірних процесів, визначаємо такий поділ поетонімів: *вітопоетоніми* [16, с. 226] – назви об'єктів живої природи в художніх контекстах, зокрема найменування людей; *топопоетоніми* [16, с. 229] – назви географічних об'єктів у художніх контекстах; *ідеопоетоніми* [16, с. 234] – ідеоніми в художній літературі.

Окрім онімізації, трансонімізації й онімотрансонімізації наявні також суфіксальний спосіб творення імен та прізвищ і фонетичні зміни у коренях слів. Хоча ономастика творчості драматурга не є частотною і значною за кількістю, однак уповні репрезентує не тільки відомий ономастичний матеріал, а й суто авторське іменотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белей Л. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Ужгород, 1997. 48 с.
2. Калинин В. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1999. 409 с.
3. Карпенко Ю., Мельник М. Літературна ономастика Ліни Костенко. Одеса: Астропринт, 2004. 216 с.

4. Карпенко Ю. Онімізація і трансонімізація як словотвірний акт. *Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомлень*. Одеса: ОДУ, 1990. С. 35–37. URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/onimizac.pdf>.
5. Карпенко Ю. Про літературну ономастику: міркування на базі твору Ліни Костенко "Коротко – як діагноз". URL: http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/KARPENKO_UO.pdf.
6. Карпенко Ю. Пушкинский ономастикон "Повестей Белкина". *Русское языкознание*. Киев: КГУ, 1981. Вып. 2. С. 80–86.
7. Кржижановский С. Поэтика заглавий. Москва, 1931. 21 с.
8. Кропивницький М. Твори в: 6 т. Т. 1. Київ: Держлітвидав УРСР, 1958. 575 с.
9. Круленьова Т. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки. Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 160 с.
10. Мерзвинський В. Поетика заголовків драматичних творів Лесі Українки. *Слово і Час*. 2007. № 2. С. 32–40.
11. Михайлова О. Прецедентні імена з античних міфів в ономастичному просторі роману Ліни Костенко "Записки українського самашедшого". *Studia linguistica*. 2011. С. 154–159.
12. Новіков А. Творчість Марка Кропивницького в рецепції Івана Франка. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2019. Вип. 13. С. 130–137.
13. Нямцу А. Поэтика традиционных сюжетов. Черновцы: Рута, 1999. 176 с.
14. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии. Москва: Наука, 1988. 192 с.
15. Суперанская А. Общая терминология. Вопросы теории. Москва: Едиториал УРСС, 2003. 248 с.
16. Торчинський М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 550 с.
17. Цілина М. Оніми в романі П. Куліша "Чорна рада". *Літературознавчі студії: Збірник наукових праць / КНУ імені Тараса Шевченка*. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2020. Вип. 1(59). С. 219–227.
18. Цілина М.М. Ономастичний простір поезії Олеса Гончара. *Літературознавчі студії: Збірник наукових праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2019. Вип. 1(54). С. 286–293.

REFERENCES

1. Belei L. Ukrainka literaturno-khudozhnia antroponimiia kintsia XVIII–XX st.: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk: 10.02.01. Uzhhorod, 1997. 48 s.
2. Kalynkyn V. Poetyka onyma. Donetsk: Yuho-Vostok, 1999. 409 s.
3. Karpenko Iu., Melnyk M. Literaturna onomastyka Liny Kostenko. Odesa: Astroprynt, 2004. 216 s.
4. Karpenko Iu. Onimizatsiia i transonimizatsiia yak slovotvirnyi akt. Shosta respublikanska onomastychna konferentsiia. Tezy dopovidei i povidomlen. Odesa: ODU, 1990. URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/onimizac.pdf>.

5. Karpenko Yu. Pro literaturnu onomastyku: mirkuvannia na bazi tvoru Liny Kostenko "Korotko – yak diahnoz". URL: http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/KARPENKO_UO.pdf.

6. Karpenko Iu. Pushkynskiy onomastykon "Povestei Belkyna". Russkoe yazykoznanye. Kyev: KHU, 1981. Vyp. 2. S. 80–86.

7. Krzhyzhanovskiy S. Poetyka zhlavyi. Moskva, 1931. 21 s.

8. Kropyvnytskyi M. Tvory v: 6 t. T. 1. Kyiv: Derzhlitvydav URSS, 1958. 575 s.

9. Krupenova T. Funktsii vlasnykh nazv u dramatychnykh tvorakh Lesi Ukrainky. Monohrafiia. Odesa: Astroprynt, 2004. 160 s.

10. Merzhvynskiy V. Poetyka zaholovkiv dramatychnykh tvoriv Lesi Ukrainky. Slovo i Chas. 2007. № 2. S. 32–40.

11. Mykhailova O. Pretsedentni imena z antychnykh mifiv v onomastychnomu prostori romanu Liny Kostenko "Zapysky ukrainskoho samashedshoho". Studia linguistica. 2011. S. 154–159.

12. Novikov A. Tvorchist Marka Kropyvnytskoho v retseptsii Ivana Franka. Literaturny svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist. 2019. Vyp. 13. C. 130–137.

13. Niamtsu A. Poetyka tradytsionnykh siuzhetov. Chernovtsy: Ruta, 1999. 176 s.

14. Podolskaia N. Slovar russkoi onomasticheskoi terminologii. Moskva: Nauka, 1988. 192 s.

15. Superanskaia A. Obshchaia terminologiya. Voprosy teoryi. Moskva: Edytoryal URSS, 2003. 248 s.

16. Torchynskiy M. Struktura onimnogo prostoru ukrainskoi movy: monohrafiia. Khmelnytskyi: Avist, 2008. 550 s.

17. Tsilyna M. Onimy v romani P. Kulisha "Chorna rada". Literaturoznavchi studii: Zbirnyk naukovykh prats / KNU imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet", 2020. Vyp. 1(59). S. 219–227.

18. Tsilyna M.M. Onomastychnyi prostir poezii Olesia Honchara. Literaturoznavchi studii: Zbirnyk naukovykh prats / Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet", 2019. Vyp. 1(54). S. 286–293.

Стаття надійшла до редакції 07.12.20

M. M. Tsilyna, PhD., Associate Prof.,
Kyiv National University of Culture and Arts
e-mail: macilin@ukr.net

ONIMIZATION AND TRANSONIMIZATION AS WORD-FORMING ACTS IN THE FORMATION OF M. KROPYVNYTSKYI

The article considers onomastic word-forming acts in Marko Kropyvnytsky's drama – onimization, transonymization and onymotransonimization. Onomastic word formation is a specific branch of linguistic cognition, which is still under scientific discussions. The state of study of this question is sharply dissonant with the available and obvious facts of existence of similar word-forming processes, especially in drama. All onyms found in Marko Kropyvnytsky's works are defined by the term literary onomastic or poetonims. It is necessary to distinguish between

poetonims, created by the author himself, and that which is taken to the work of art in, so to speak, the finished form, that is, existed before, but moved to another onomastic class – poetonims. In the second case we are dealing with the phenomena of onimization, transonymization and onymotransonimization. The title name of the luminary of the Ukrainian theater is specific, because the researched propriatives are based not only on individual words and combinations of tokens, but on whole paremic expressions that are onimized by a ready-made phrase set. Transonymization in the work of Marko Kropyvnytsky is presented more often. This process was revealed, first of all, during the transition of anthroponims to the class of poetoanthroponims. Usually the author uses the accepted names, patronims, and comes up with his own surnames, although it is no exception that some surnames also already existed. Therefore, in such cases, transonymization is more about names and patronims. In the context of the studied word-forming processes, the following division of poetonims in M. Kropyvnytsky's drama is defined: vitopoetonims are the names of living nature objects in artistic contexts, in particular the names of people; topopoetonims – names of geographical objects in artistic contexts; ideopoetonims – ideonims in fiction. In addition to these word-forming acts, there is also a suffixal way of creating names and surnames and phonetic changes in the roots of words are revealed. Although the onomastics of the playwright's work is not frequent and significant in number, it fully represents not only the known onomastic material, but also purely authorial nomenclature.

Keywords: *vitopoetonim, dramonim, ideopoetonim, onimization, onimotransonimization, poetonim, topopoetonim, transonymization.*